

Dobří predkovia a Démoni¹

JELENA PAŠTÉKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava
Vysoká škola múzických umení, Bratislava

PAŠTÉKOVÁ, J.: The Good Ancestors and the Demons
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 60, 2013, No 6, p. 508 – 527.

What characterizes the situation in Slovak arts in the 1950s is the rapid changes of the ideological and cultural-political frameworks. At the beginning of the decade it is the repressive way of forging Socialist Realism, in the middle of it the liberalization stimulated by the Khrushchev thaw and at the end the restoration of the order, which was supported by the examinations of the party and civil loyalty in the year 1958. The period of time after the Hungarian and Poznań revolutions in 1956 featured an increase in censorship in Slovakia, which was related to the domestic political power struggle. The goal of the article is to reveal the inner tensions of the 1950s, to outline the power mechanisms of hindering the society liberalization and to vividly capture the contradictions of the situation in Slovakia in this particular period of time using the unpublished piece of writing *Náš spoločný predok Kukučín* /Our Common Ancestor Kukučín/ by Dominik Tatarka, seized in 1957 and discovered in an archive. The specific feature of the times was using the so called Burgeois Nationalist card. The study builds on archive research of others and also brings the author's own. When reconstructing the transformation of Tatarka's poetics from the hardcore Socialist Realism doctrine to its softer versions, the author pays attention to the contemporary reflection of Tatarka's works in the critical clashes with Alexander Matuska, the dominant figure of that period of time. As for prose, the initiation role was played by Tatarka's travel book *Človek na cestách* (A Travelling Man, 1957), which was not spared from censorship either. The characteristics of the era necessarily include the life in Slovak literary institutions, the activity of the Institute of Literary Science, Slovak Academy of Sciences, as a tool of forging the desired form of the classic literary heritage, the publishing activities, and the activity of the Union of Czechoslovak writers. The study operates with some writings unknown until now and brings characteristics of the times and Tatarka's work in a new context.

Key words: censorship, Martin Kukučín, Dominik Tatarka, Alexander Matuska, the 1950s, Socialist Realism, liberalization, cultural heritage

¹ Východiskom štúdie je diskusný príspevok autorky prednesený na medzinárodnej vedeckej konferencii *Dominik Tatarka: Texty*, ktorá sa konala dňa 7. 5. 2013 v Trnave. Usporiadateľmi boli Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity a Ústav slovenskej literatúry SAV.

Náhodný nález nepublikovaného textu Dominika Tatarku *Náš spoločný predok Kukučín*, zabaveného cenzúrou r. 1957,² je z hľadiska dobových literárnohistorických a kultúrpolitických presahov natoľko zaujímavý, že stojí za to bližšie ho predstaviť: vyjadruje paradoxy slovenského politického „odmäku“ po XX. zjazde KSSZ, zachytáva nárast cenzúrnych zásahov vo vydavateľskej praxi druhej polovice päťdesiatych rokov, reprezentuje dobové úsilie spisovateľov o demokratizáciu literárneho života a života spisovateľskej organizácie, eviduje zápas o prekonávanie úzkych noriem socialistického realizmu, odráža stav nespokojnosti s ideologizáciou slovenského kultúrneho dedičstva, ukazuje existenčnú hrozbu osobných sankcií za obvinenia z tzv. buržoázneho nacionalizmu, označeného na zasadnutí ÚV KSS v januári 1958 za „najnebezpečnejšiu odnož revizionizmu“. Načrtáva rizikovú cestu Dominika Tatarku medzi dobovými Scyllami a Charýbdami. Text *Náš spoločný predok Kukučín* sa tak ocitá v ohnisku viacerých mikropříbehov, ktoré ho nasvietia z rozličných strán a perspektív. Keďže historické informácie sú torzovité, výsledný tvar bude mať skôr podobu Rašomonu ako kvalitu 3D.

Mikropříbeh skrytej obálky a knihy – majster Kukučín

V roku 1957 vydal Dominik Tatarka knihu reportáží *Človek na cestách*. Papierový prebal dnes už klasika modernej českej grafiky Václava Sívka ochraňuje a zároveň skrýva žltú plátennú väzbu. Križujú ju čierne a terakotové stopy videné z vtácej perspektívy. Terakotové stopy sa lenivo dvíhajú z dolnej tretiny zadnej strany a horizontálnym oblúkom pochodujú do hornej časti prednej strany, aby skončili niekde mimo priestoru výrezu. Na prednej strane čierne stopy v takmer kolmom, energickom geste strmo stúpajú nahor. Skríženie dráhy terakoty a čierne v detaile plošného chronopu vytvára siluetu grotesknej figúry s rozhodnými rukami. Aby sa symbolická „červená“, vyjadrená decentným tónom terakoty, mohla stretnúť s čiernou, musí prejsť najmenej dvakrát toľkú cestu ako čierna dráha. Červená s čiernou sa napokon znovu rozídu, ale obe stopy žltú plochu kolonizujú. Cieľom Tatarkovho *colere* je textová obnova kultúrnej pamäti: autogénny tréning na prekonanie topografickej amnézie železnej opony.

Reportáž zo Švajčiarska je z čias tesne po vojne (1947), keď ho navštívil v spoločnosti Alexandra Matušku ako redaktor *Národnej obrody*. Pôvodne ju uverejnil v makulovanej knižke fejtónov *Ludia a skutky* z roku 1950, ktorej ideologicky nepremyslené vydanie kritizoval člen Predsedníctva ÚV KSČ a generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský na IX. zjazde KSS.³ Mongolskom putoval v roku 1953 a *Týždňík v Londýne* strávil na kongrese PEN-klubu r. 1956. Najzaujímavejšia je reportáž z Paríža, ktorý vo vypätej atmosfére roku 1939 opustil, hoci tam na chvíľu pobudol aj pri povojnovej švajčiarskej ceste. Ale po februári sa mu stratil v nedohľadne, dostal sa tam až roku 1955.

² Slovenský národný archív, ďalej SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964. Nález tvorí Sprievodný list predsedu Zboru povereníkov Rudolfa Strechaja tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi zo 14. novembra 1957, ktorý má štyri strojopisné strany, a Tatarkov text *Náš spoločný predok Kukučín* v rovnakom rozahu štyri strojopisné strany. Plné znenie Tatarkovho článku a sprievodného listu bude publikované v časopise *Slovenská literatúra*, roč. 61, 2014, č. 1.

³ BAŠŤOVANSKÝ, Štefan: Vpred k socialistickému umeniu a vede. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 10, s. 1 a 3.

V *Prechádzkach po Paríži* sa autor zamýšľa „nad videným, počutým a prežitým,“ ako dôkladne napísal Alexander Matuška,⁴ ale parafráza Merleaua-Pontyho o zviditeľňovaní neviditeľného sa hodí väčšmi.⁵ Má na zreteli „evokáciu iného času – psychického aj kultúrneho.“⁶ Kultivuje vedomie rozmanitosti a výlučnej originality miesta. Tatarkov Paríž päťdesiatych rokov zanecháva iné dojmy ako Paríž jeho majstra Kukučina. V dvadsiatych rokoch sa do kaviarne s „gazdom“ vchádzalo cez pitvorec, ba aj vo versailleskom „domci“ Márie Antoinetty časť prízemnia zaberal pitvor. Kukučín sa vyjadruje pôvabne. Pri opise cesty autobusom z rohu ulice du Bac „*Ťažká sprava hrmí tuho po dlažbe. Cítiš, že sa zem trasie. Na dlažbe ako v Puntarene by ti dušu vytriaslo: ale tu je dlažba hladká a mäkká, pozostáva z drevených klátikov. Drgať nedrgá veľmi, kolesá sa klžu hladko, hoc majú ráfy z pevnej gumy, nie ako na autikoch, čo majú „dušu“ nafúkanú povetrím v gumovej pošve, aby sa mal autik na čom pohojdať.*“⁷

Vo svojom cestopise prikladá Kukučín na veľký svet mierku domova, dediny, aby ho čo najviac priblížil slovenskému čitateľovi. Hoci ani na mágiu chvíle nezabúda: „*Je veľmi pekne, slnce prihrieva, akési pary stoja nad domami. Seina sa ligoce dlhým pásom ani strieborná stuha. Mosty ponad ňu vznášajú sa sťa podivné sponky, zapínajúce divotvorný plášť.*“⁸

V aktuálnom publikačnom kontexte päťdesiatych rokov bol Paríž zapovedaným mestom. Desať rokov predtým vydaná esej iného slovenského frankofila, spisovateľa Ivana Horvátha *Návrat do Paríža* patrila k dobovým tabu: jej „kozmpolitného“ autora, pôvodne sociálneho demokrata a neskôr komunistu, väznili spolu s tzv. buržoáznymi nacionalistami.⁹

Pre Tatarku nebolo dôležité sprostredkovať poznanie. Dôležitá bola atmosféra sama. Píše, že človek na cestách je „*sám pre seba cieľom*“ (s. 10). Autorský štýl charakterizuje intenzifikácia esejistického podania cestovateľskej správy. Základným sémantickým gestom je očarenie, ktoré ikonizuje: „*V ustavičnom napätí človek na cestách získava pocit neobyčajnej intenzity života: je prítomné, čo sa stratilo v minulosti, je prítomné vzdialené*“ (s. 11). Gesto ikonicity nemá iba expresívne a rétorické ambície. Tatarka ho využíva nielen ako nástroj imaginácie, ale aj kognície: „*Lietadlá, dokonalé spoje, príliš ľahko prenášajú vás ponad zemepisné i mocenské hranice. Na ich krídlach ľahko, ba priam nezáväzne sa vám rozhliada a porovnáva. Ale rozdvojený svet iba básnik zošiva metaforou, nereálne snívajúc a reálne sa prenášajúc z Bratislavy do Paríža a opačne, mysliteľ si to dáva v hlave do poriadku a pokúša sa sceliť svet primeranejšou hypotézou života*

⁴ MATUŠKA, Alexander: K Tatarkovmu spisovateľskému typu. In: *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 3.

⁵ MERLEAU-PONTY, Maurice: *Viditeľné a neviditeľné*. Praha: OIKOYMENH, 1998.

⁶ TATARKA, Dominik: *Človek na cestách*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1957, s. 62. Všetky citáty označené v texte číslom strany sú z tohto vydania.

⁷ KUKUČÍN, Martin: *Črty z ciest. Dojmy z Francúzska*. Sobrané spisy Martina Kukučina. Sväzok IX. Turčiansky Sv. Martin: Tlačou a nákladom Knižtlačiarenskeho účastinného spolku v Turčianskom Sv. Martine, 1923, s. 84.

⁸ Tamže, s. 74 – 75.

⁹ Ivan Horváth napísal esej koncom tridsiatych rokov, ale kvôli Mníchovu a vojnovému stavu s Francúzskom nevyšla. Vydal ju až v roku 1947. V r. 1950 ho zatkli v rámci likvidácie sociálnodemokratického odboja a odsúdili. Z väzenia ho prepustili roku 1959.

svojich súčasníkov...“ (s. 12 – 13, podčiarkla J. P.). „Básnik a mysliteľ“ – autorský subjekt, dojmy sieťuje, sceluje, aby stvoril a spojil grotesknú, farebne nesúrodú siluetu súvekeho človeka zo žltej väzby reportážnej knihy.

Pri hodnotení cestopisu mu Matuška zazlieva, rovnako ako Kukučínovi – ťažkopádnosť, vyplývajúca z „uvzatej ľudovosti“, z násilného „zirečiteľovania“ slohu.¹⁰ Treba však dodať, že na rozdiel od Kukučina, ktorý domov a svet pripodobňuje, výraznou referenčnou vrstvou Tatarkovho cestopisu je nesúlad domova a sveta. Diferencia sa prejavuje na úrovni prežívania každodennosti – „*Veľké a odvážne úlohy, na ktoré sme sa podujali, nemali by nám byť na prekážku tešiť sa zo života*“ (s. 61), ale aj v ustavične prítomnej reflexii „zónického“, „hemisférického“, čiže východného a západného, ľavého a pravého umenia, ktoré doma rozpoltili ideologické normy socialistického realizmu. V inom texte sa Tatarka vyjadril o Chruščovovi ako „*o človeku najinformovanejšom v našej hemisfére*“,“¹¹ aby som ozrejmila autorskú intenciu používania slova. Za konštantu všetkých „*veľkých diel*“ pokladá objavovanie zmyslu vecí pre človeka. Krásu nachádza hoc aj v ideovo minimalistickom zátiší s ovocím. Na súvekom slovenskom umení mu prekáža neprítomnosť akejkoľvek senzuality: „*Ale i tak človeku bije do očí, že z našej súčasnej tvorby sa vytráca uvedomelá zmyslosť*“ (zvýr. J. P.), *stratil sa akt. Je to príznačné, ale nepovažujem to za správne. Naše ponímanie realizmu zdá sa mi priúzkne. (...) Veľké poslanie výtvarnej kultúry vidím v tom, že zmyslove prebúdza národ a učí ho tešiť sa z pozemských darov života*“ (s. 72 – 73). Tatarka v mene obrany proti prudérnosti socialistického realizmu vynachádza pôvabný pojem *uvedomelá zmyslosť*, čím zároveň pripomína výrazivo majstra Kukučina.

Na ilustráciu dobových názorov odcitujem denníkový záznam predsedu ZSS (1954 – 1956) Františka Hečka, ktorý si zapísal po prečítaní Tatarkovej reportáže, uverejnenej v číslach 1 a 2 *Kultúrneho života* roku 1956.

Hečko Tatarkovi zazlieval kritiku schematizmu *Drevenej dediny* z článku *Slovo k súčasníkom o literatúre* a pokladal ju za nespravodlivú. Odznela v takmer ročnej diskusii *Kultúrneho života* pred II. zjazdom Zväzu československých spisovateľov roku 1955.¹² Hoci sú jeho expresívne výroky voči Tatarkovi osobne zaujaté, dokladajú moralizátorský postoj veľkej časti slovenskej spoločnosti voči erotizmu a senzualite vôbec: „Veľkomožný pán Dominik Tatarka robí teda dobre funkciu zväzového diktátora. Ale nech si poslúži. Uverejňuje dojmy z Paríža, ktoré slušného čitateľa urážajú: len žrať, tráviť, vykonávať fyziologické funkcie, na akty sa dívať, zmysly dráždiť.“¹³ Námietky voči Tatarkom hlásanej senzibilita v estetickej rovine vyslovil už skôr aj Vladimír Mináč.¹⁴ Spisovateľ má

¹⁰ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Cesta dnešnej prózy. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 204.

¹¹ TATARKA, Dominik: Polohlasom pred zjazdom spisovateľov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 1 – 3.

¹² TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 6 a 7. Knižné vydanie TATARKA, Dominik: *Protí démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 112 – 134.

¹³ Rukopisné záznamy boli publikované po vyše polstoročí. HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 331, záznam z 26. 1. 1956.

¹⁴ MINÁČ, Vladimír: Kríza kritérií. Poznámky k príspevku Ivana Kupca a Dominika Tatarku. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 49, s. 6 a 7.

mať vyvinuté „všetky orgány vyššej nervovej sústavy“. Nie iba senzibilitu, ale aj racionalitu. Za nesprávne pokladá najmä idealistické názory o prioritě formy pred obsahom, čo si Tatarka s Mináčom aj ďalej vysvetľovali. Hoci kritika úrovne súčasnej literatúry bola podľa Mináča oprávnená, zmätočné je vytyčovať estetický program, založený na prílišnom zdôrazňovaní formy.

V polovici päťdesiatych rokov Tatarka opúšťa tvrdú verziu socialistickorealistickej normy a prostredníctvom intuitívnej, často protirečivej revízie poučiek sa mentálne vracia k snovému princípu emotívno-imaginačnému, ktorý v prvej polovici štyridsiatych rokov rozpoznal u „sujetových básnikov“.¹⁵ V parížskej reportáži označuje socialistický realizmus za viac prízemný ako ideový, zavalený množstvom podrobností. Spisovateľov nazýva „propagandistami verejnej činnosti“, dáva im prívlastok „štátni“, čím má na mysli konzumenciu výhod režimu. Podobne to vníma v *Démonovi súhlasu*. Svoje putovanie uzatvára takto: „*Vymysleli sme si nového, radostného človeka, ktorý nás trápi – alebo jeden čas trápil, lebo sme takého človeka okolo seba nevideli a sami sme ním neboli. Veľký aparát propagandistov, novinárov, spisovateľov, rečníkov a básnikov vymýšľal si, hovoril, tvrdil ako o hotovej veci, že už nové spoločenské city ovládli celé skupiny, triedy ľudí. Keď sme jedného dňa **prezreli** (zvýr. J. P.), že nikým takéto city nevládnú, boli sme nešťastní. Do koľkých ilúzií sme si opantali hlavu! Zdalo by sa, že človek má najviac v moci svoje výmysly, veď si ich vymýšľa. Ale kdeže!*

A preto je človek trochu smutný, keď sa prechádza sám so sebou v Paríži alebo v Bratislave“ (s. 82). Tatarkov cestopis v inej naratívnej modalite ako časovo paralelná „fantastická“ novela *Démon súhlasu* prispieva k súvekej zmene paradigmy fikcie, k zmene pomeru referenčných a performačných zložiek reprezentácie so zámerom „*sceliť svet primeranejšou hypotézou života svojich súčasníkov*“, než bolo zvykom v dobovom socialistickorealistickej diskurze. V jubilejnom článku k Tatarkovej päťdesiatke Matuška konštatuje, že autor pokladá literatúru „za výskum a prieskum, **recherche**“ (zvýr. A. M.).¹⁶ Dodávam, že prostredníctvom *recherche*, prostredníctvom reflexie súvekých morálnych problémov chce preskúpiť pomer vecnosti a imaginácie v jazyku, že hľadá nový spôsob reči.¹⁷ V článku *Polohlasom pred zjazdom spisovateľov*¹⁸ v úvahe o próze vracia do hry pre slovenskú tvorbu výrazové možnosti vnútorného monológu, ktoré v súvekom európskom kontexte aktualizoval Albert Camus.

¹⁵ TATARKA, Dominik: Modrá katedrála. In: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 82 – 87. Recenzia je z roku 1943.

¹⁶ MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 99.

¹⁷ PAŠTĚKOVÁ, Jelena: Reportáž ako pokus o zmenu paradigmy fikcie. Prvá a druhá generácia ľudovodemokratickej literatúry. In: ŠÁMAL, Petr (ed.): *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2009, s. 149 – 158.

¹⁸ TATARKA, Dominik: Polohlasom pred zjazdom spisovateľov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 1 – 3.

Démoni a démonisti¹⁹

Šéfredaktor vydavateľstva Slovenský spisovateľ Ivan Kupec vo svojich denníkoch spomína,²⁰ že Výbor Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) po XX. zjazde KSSZ (február 1956) pripravoval niekoľkozvážkový dokladový materiál, ktorý potvrdzoval kvantitu a svojvoľnosť cenzúrnych zásahov Správy tlačového dozoru (STD), zriadenej nepublikovaným uznesením vlády č. 17/1953 pri ministerstve/povereníctve vnútra. Zvýšená ostraha sa zamerala na potlačenie opozičných nálad medzi spisovateľmi, podľa dobovej mienky „najlepšími ľuďmi v minulosti“ (A. Matuška).²¹ Na Slovensku sa prejavili po celoštátnom II. zjazde ZČSS, ktorý sa konal v dňoch 22. – 29. apríla 1956 v Prahe. V Čechách sa stal prvou obeťou antirevizionistickej kampane prekladateľ a redaktor dvojmesačníka *Světová literatura* Josef Škvorecký, ktorému v r. 1957 zakázali publikovať *Konec nylonového veku* a na „opravný“ knižný debut *Zbabělci* (1958) bolo v r. 1959 objednaných niekoľko negatívnych recenzií (*Rudé právo* Václav Běhounek, *Práce* Josef Rybák a *Tvorba* Jan Nový).²²

Hoci zjazd chceli kvôli nestabilnej politickej situácii odložiť,²³ napokon mal aj mediálnu podporu. Okrem dvoch mimoriadnych vydaní *Kultúrneho života* pod číslom 16a a 16b z 21. a 24. apríla a riportov, uverejňovaných v *Literárnych novinách*, sa každodenne vysielalo rozhlasové spravodajstvo so samostatným jinglom.²⁴ Počas II. zjazdu vychádzal v KŽ na pokračovanie *Démon súhlasu*.²⁵ Podľa Juraja Marušiaka²⁶ boli českí spisovatelia Jaroslav Seifert a František Hrubín vo svojich vystúpeniach, smerujúcich k obnove predfebruárových princípov organizácie literárneho života odvážnejší ako Slováci. Mimo línie oficiálnych hlavných referátov Seifert navrhol, aby záverečná rezolúcia žiadala prepustiť uväznených autorov a vyzvala všetkých umlčaných spisovateľov na spoluprácu, František Hrubín vyhlásil, že na zjazde vystupuje v mene nestráničkov. Jednako v referáte Kataríny Lazarovej po prvýkrát zaznel protest proti cenzúrnym zásahom, čím sa verej-

¹⁹ Slovo „démonisti“ používa F. Hečko na označenie svojich „nepriateľov“ vo Zväze slovenských spisovateľov, do ktorej okrem Tatarku zaradil I. Kupca, A. Matušku, V. Mináča, L. Mňačka, Ct. Štitnického, Z. Jesenskú, J. Roznera a ďalších. HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 352, záznam z 1. 6. 1956.

²⁰ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 70, spomienka z 13. 11. 1962.

²¹ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Cesta dnešnej prózy. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 22.

²² Pozri napríklad LUKEŠ, Jan: *Diagnózy času. Český a slovenský poválečný film (1945 – 2012)*. Praha : Nakladatelství Slovart, 2013, s. 77 a ŠÁMAL, Petr: *Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi padesátých let (případ Škvorecký)*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, 2011, č. 9, s. 43.

²³ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladatelství Prus, 2001, s. 13.

²⁴ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 352, záznam z 29. 4. 1956.

²⁵ TATARKA, Dominik: *Démon súhlasu*. In: *Kultúrny život*, roč. 11, 1956, č. 15, 14. 4. 1956, s. 9 – 10, č. 16, 21. 4. 1956, s. 9 – 10, záver bol publikovaný v deň ukončenia zjazdu – č. 17 (Praha – Bratislava), 29. 4. 1956, s. 13.

²⁶ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladatelství Prus, 2001, s. 15 – 16.

nosť okľukou dozvedela o existencii STD. Dominik Tatarka žiadal, aby sa spisovateľská organizácia stala „*orgánom verejnej mienky, verejnej kontroly*“, čiže pravým opakom toho, na čo bola táto „výberová“ organizácia zriadená. Alexander Matuška v prierezovom referáte o slovenskej poézii rekapituloval vývin ostatného desaťročia, pričom odsúdil schematizmus prvej polovice dekády. Evidoval kontext tradície modernej slovenskej lyriky 20. storočia vrátane ineditných komunistických aj nekomunistických básnikov.²⁷ Ústrednou témou zjazdu sa stali spoločenské úlohy spisovateľov – z inžinierov ľudských duší sa zmenili na svedomie národa. Oskár Čepan si roku 1967 s jemnou sebaíroniou položil otázku, či sa (pozjazdovej) literárnej vede podarilo stať sa svedomím literatúry.²⁸

V nádejnej atmosfére „odmäku“ (názov románu Ilju Erenburga) sa predpokladalo, že sa zruší mechanický import stalinizmu a doma sa karty rozdadajú múdrejšie, aby sa mohla vyjaviť „*pravda, z ktorej sa medzičasom stalo štátne tajomstvo*.“²⁹ Erenburgov ironický bonmot aluduje dôvod zriadenia STD, ktorá sa mala zamerať na skutočnosti, obsahujúce štátne, hospodárske a služobné tajomstvo alebo na tie skutočnosti, ktoré nesmú byť zverejňované v obecnom záujme.³⁰ Zásahy v mene hmlisto vymedzeného obecného záujmu boli pritom najčastejšie.

Neistý odhad rozloženia síl po júnovom Poznaňskom povstaní a po októbrovom Maďarskom povstaní načas odložil vnútorný československý zápas medzi radikalizujúcimi sa intelektuálmi a konzervatívnymi mocensko-politickými elitami. Hoci vedúci predstavitelia KSČ/KSS od začiatku hodnotili zjazd ako „*palácovú revolúciu proti vedeniu strany*“,³¹ predsa nechceli voči revoltujúcim spisovateľom v zložitej medzinárodnej situácii mocensky zasiahnuť. Prvým oficiálnym útokom proti priebehu a záverom zjazdu sa stalo až vystúpenie jedného z najkritizovanejších členov Politického byra ÚV KSČ, hlavného ideológa komunistického režimu Václava Kopeckého na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956.

Jednotné stanovisko stranického aparátu sa číril postupne. Členovia Byra Kopeckému spočiatku zazlievali, že svoj radikálny príspevok s nikým nekonzultoval – za príliš „sekernický“ ho pokladal dokonca Karol Bacílek. Ale aj postoje spisovateľov sa podľa viacerých situačných správ z tohto obdobia veľmi rýchlo menili.³² Na pôde ZSS sa na podnet Juraja Špitzeru chystala rezolúcia, ktorá mala protestovať proti rozpusteniu Zväzu

²⁷ K zjazdovému rokovaniu pozri tamže s. 15 – 16. Tiež MARUŠIAK, Juraj: *Slovak Policy, 1956 – 1960*. Research Support Scheme Electronic Library <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001090/01/106.pdf>, s. 5. Citované 5. 5. 2013.

Ďalej TATARKA, Dominik: O čo pôjde na zjazde. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 225.

²⁸ ČEPAN, Oskár: Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966. In: *Literárne dejiny a literárna veda. Výber z diela Oskára Čepana*. Zväzok III. Bratislava : Vydala VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 153. Pôvodne publikované In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 1, s. 79 – 97.

²⁹ Citované podľa TATARKA, Dominik: O pozitívnom programe národnej literatúry. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 251.

³⁰ TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994, s. 10.

³¹ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 18.

³² Tamže, s. 23 – 31.

maďarských spisovateľov, ale jednoznačný priebeh Maďarského povstania (23. októbra – 11. novembra), ktoré sa skončilo krvavými represiami, viedlo napokon k súhlasu so sovietskym zásahom. Podporilo ho zasadnutie spoločného výboru Predsedníctva ZČSS, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1956 v Budmericiach. Hlasovania sa zdržal jediný člen – český spisovateľ Pavel Kohout.³³

Konzervatívci sa pod vplyvom rýchleho spádu medzinárodných udalostí spamätali už v októbri. I. tajomník ÚV KSČ a budúci prezident Antonín Novotný žiadal od svojich slovenských prívržencov, aby sa obnovila kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Ďalšie oslabenie pozície Slovenska voči unitárnemu riadeniu z pražského centra napokon potvrdí nová Ústava ČSSR, prijatá Národným zhromaždením 11. júla 1960. Názov štátu s novým rétorickým prívlastkom – socialistický – deklaroval fakt, že Československo ako druhá krajina na svete zavŕšilo ľudovodemokratickú etapu výstavby komunizmu. Ústava, od ktorej si pôvodne aj na Slovensku veľa sľubovali, zrušila Zbor povereníkov, čím odobrala Slovenskej národnej rade výkonné právomoci.

Dočasnú nestabilitu domácej politiky malo v polovici päťdesiatych rokov vyriešiť zastrašovanie ľudí prostredníctvom konkrétnych kádrových represii. Za deadline nápravy bol určený dátum aprílového zjazdu KSS v roku 1957, ktorý však ÚV KSS nestihol. Po mnohých rokovaníach českých, slovenských, aj československých komunistických grémíí s viacerými kandidatúrami na exemplárny trest napokon zjazdová brožúra s názvom *Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku*, vydaná pre vnútrostranícku potrebu v náklade 40 000 kusov, označila za jediného predstaviteľa novej vlny buržoáznonacionalistickej úchylky predsedu Slovenskej akadémie vied (SAV) Ondreja Pavlíka³⁴ napriek tomu, že „niektorí členovia vedenia KSS (Oskár Jeleň, Jozef Valo, Ľudovít Benada) navrhovali, aby v nej nebol menovaný ani O. Pavlík, ich názor sa však nepresadil“.³⁵ Byro ÚV KSS ho v roku 1957 zbavilo funkcií a zo strany ho vylúčilo. Až o rok neskôr bol z KSS vylúčený aj šéfredaktor vydavateľstva Slovenský spisovateľ a člen výboru ZO KSS pri ZSS Ivan Kupec, ktorý v rámci predzjazdových diskusií predniesol kritickú reflexiu o nemúzickosti poézie socialistického realizmu, angažoval sa v protestoch proti zásahom STD a výhrady boli aj k jeho básnickej tvorbe.³⁶ V decembri 1964 ho do strany znovu prijali.³⁷ Za vylúčením stál predseda organizácie ZSS Ladislav Mňačko, ktorý mal blízko ku Karolovi Bacílkovi.³⁸ Súviselo aj s previerkami roku 1958, zasahujúcimi najmä literárny život. „Zo štátnych vydavateľstiev, podnikového riaditeľstva Slovenská kniha, z vydavateľstva Slovenský spisovateľ a vydavateľstva SAV muselo celkovo odísť 148 pracovníkov, t. j. 16 % ich celkového početného stavu, ktorí boli doplnení novými zamestnancami predovšetkým z radov tzv. novej inteligencie, t. j. ľudí robotníckeho, resp. roľníckeho pôvodu alebo tých, ktorí získali vzdelanie po

³³ Tamže, s. 30 – 31.

³⁴ Tamže, s. 50.

³⁵ Tamže.

³⁶ KUPEC, Ivan: Na obranu poézie. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 45, s. 6.

³⁷ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 139.

³⁸ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prius, 2001, s. 83.

roku 1948, resp. za svoj vzostup vďačili výlučne existencii komunistického režimu.³⁹ Medzi spisovateľmi nižšie stranické tresty postihli Ctibora Štítnického, ktorý sa musel vzdať funkcie tajomníka ZSS, Juraja Špitza – funkcia šéfredaktora *Kultúrneho života*, naďalej však pracoval v SAV, postihnutý bol nečlen KSS Alexander Matuška. Roku 1958 prestal byť šéfredaktorom „nudných“ *Slovenských pohľadov*,⁴⁰ roku 1959 sa stal vedec-kým pracovníkom SAV. Neminuli ho cenzúrne zásahy do knižky o súvekej próze *Od včerajška k dnešku* s pôvodným názvom *Súčasná slovenská próza* (1959),⁴¹ z ktorej vyradili pasáže o ineditných autoroch Emilovi Boleslavovi Lukáčovi, Tidovi J. Gašparovi, Jozefovi Čigerovi Hronskom a Matúšovi Kavcovi.⁴² Z politických funkcií stiahli aj Michala Chorvátha.

O *Človeku na cestách*, ktorý podľa tiráže vyšiel v apríli 1957, Ivan Kupec píše, že ho v súvislosti s prípravou publikácie viackrát predvolali na STD. Boli k nej „desiatky pripomienok, navrhovaných zmien a škrto, ktoré robili celú knihu otáznou. Niečo som navrhol pozmeniť, preštylizovať, veľa obrátil. Tatarka naostatok s výsledkom spokojný sám už neveril, že táto kniha mu dakedy vôbec vyjde“.⁴³

V sprievodnom liste predsedu Zboru povereníkov Rudolfa Strechaja tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi z 22. novembra 1957, ku ktorému je pripojený zhabaný článok Dominika Tatarku *Náš spoločný predok Kukučín* Strechaj oznamuje, že „pri pozornejšom prečítaní Prechádzok po Paríži „sa stretávame s názormi, myšlienkami a faktami vyslovenými formou osobných pozorovaní a úvah spisovateľa, **ktoré pravdepodobne – ak nie celkom určite** (zvýr. J. P.) – tvoria základ súčasnej ideologickej platformy D. Tatarku ako spisovateľa“.⁴⁴ Toto zdanlivo neisté konštatovanie hrozí. Tatarkova „ideologická platforma“, v porovnaní s *Prvým a druhým úderom* (1950), ktorý vznikol ako záväzok k IX. zjazdu KSS počas šesťmesačného štipendia,⁴⁵ združstevňujúcimi či „ružovejúcimi“ románmi *Radosťník* a *Družné letá* (A. Matuška, oba 1954), sa v cestopisoch, *Démonovi súhlasu* a vo viacerých publicistických vystúpeniach očividne zmenila. Tatarka vymetá démonov a diablov, pochybuje a seje pochybnosti. Aj na predvolebnej schôdzi v Bratislave, kde hovorí o vyššej životnej úrovni robotníkov vo Veľkej Británii a vo Francúzsku oproti robotníkom v Československu.⁴⁶ Pre niektorých sa sám stáva démonom. Za usved-

³⁹ Tamže, s. 97.

⁴⁰ Ctibor Štítnický v diskusii roku 1956. MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 79.

⁴¹ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 70 – 72 a MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 125 – 126.

⁴² MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 79.

⁴³ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 72, spomienka z 13. 11. 1962.

⁴⁴ SNA, fond ÚV KSS, Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra ÚV KSS 22. 11. 1957, s. 2 a 3, kartón 964.

⁴⁵ MRÁZ, Andrej: D. Tatarka: Prvý a druhý úder. In: *Slovenské pohľady*, roč. 66, 1950, s. 442 a Verejná diskusia o Tatarkovom románe a o kritike. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 21, s. 6.

⁴⁶ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 125.

čujúce dôkazy zvolil Strechaj jeho parížske stretnutia s vyznávačmi filozofie „existencializmu“, ktorí „sa usilujú nájsť riešenie sociálnych otázok a otázok spoločenského pokroku bez marxizmu“. Niektorí z „existencialistov“ sú členmi francúzskej Komunistickej strany „a vlní, počas kontrarevolúcie v Maďarsku, vystúpili so známym Manifestom desiatich. Postavili sa na stranu ‚revolučných bojovníkov za práva a slobody maďarského ľudu‘“, ⁴⁷ čo má byť asi ironizujúca citácia *Manifestu*. Ostro ich vrah odsúdil ÚV Komunistickej strany Francúzska. Predseda Zboru povereníkov ďalej píše, že „niektorí z nich (určite nepamätám) boli zo strany vylúčení, iní (napr. známy spisovateľ Picasse) svoje stanovisko odvolali. Po XX. sjazde KSSZ D. Tatarka vystupoval ostro a otvorene v mnohých diskusiách. Vzhľadom na istotu, s akou svoje názory prednášal, dalo sa spočiatku usudzovať, že mu ide úprimne o nápravu chýb a nedostatkov v našom verejnom živote a v kultúrnej oblasti. Jeho ďalší názorový vývoj však nasvedčuje tomu, že ide o hlboký nesúhlas nielen s doterajšou praxou straníckej politiky riadenia v oblasti kultúry, ale že sa so stranou rozchádza aj vo svojej ideológii, a to v zásadných otázkach“.⁴⁸ Bezprostredným podnetom perzekúcie sa napokon stal Tatarkov rozsahom nevelký príspevok do zborníka *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* s názvom *Náš spoločný predok Kukučín*.⁴⁹ Podľa tiráže bol celý rukopis s predslovom Miloša Tomčíka a doslovom Alexandra Matušku zadáný do tlače 1. apríla 1957 a vytlačený bol v novembri. Vyšiel bez Tatarkovho článku.⁵⁰ Informuje o tom nedatovaný materiál *Prehľad najdôležitejších zásahov STD za rok 1957*: „Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v Bratislave predložilo ku kontrole *Zborník Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník redigovali: Alexander Matúška, Marianna Prídavková a Miloš Tomčík. Zodpovedný redaktor s. Nemsilová.

V časti spomienok na Kukučina je aj príspevok Dominika Tatarku *Náš spoločný predok Kukučín*, ktorý na zásah Tlačového dozoru bol z knihy vypustený.

Vypustenie príspevku bolo prejednané so s. Rapošom, vedúcim redaktorom oddelenia a s. Nemsilovou, zodpovednou za vydanie, ktorí s našim názorom súhlasili. Súdruh Rapoš uviedol, že redakcia už pri zaradovaní príspevku do publikácie mala výhrady a upozornila s. Plávku (vtedajší riaditeľ vydavateľstva, pozn. J. P.), ktorý vrah dal súhlas k zaradeniu príspevku do tlače.“⁵¹

To, či sa Tatarkova „súčasná ideologická platforma a postup stotožňuje s príslušnosťou člena Komunistickej strany“, mal posúdiť sekretariát ÚV KSS alebo Byro, kde

⁴⁷ SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, s. 3, kartón 964, s. 2 – 3.

⁴⁸ Tamže, s. 3.

⁴⁹ Juraj Marušiak uvádza nesprávny názov Kukučín, náš prorok. Pozri MARUŠIAK, Juraj: *Slovak Policy, 1956 – 1960*. Research Support Scheme Electronic Library <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001090/01/106.pdf>, s. 14. Citované 5. 5. 2013 a MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladatelství Pius, 2001, s. 125.

⁵⁰ *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry ako 6. zväzok edície Pamäti a dokumenty, ktorú redigujú Július Pašteka a Gabriel Rapoš. Šéfredaktor dr. Ondrej Mrlian. Zodpovední redaktori Emília Nemsilová a Gabriel Rapoš. Technická redaktorka Emília Medovarská. Korigovali Ivan Izakovič a Nad' Pavlíková. Rukopis zadáný 1. IV. 1957. Vytlačený v novembri 1957. I. vydanie. Náklad 2. 750 výtlačkov.

⁵¹ SNA, fond Povereníctvo vnútra – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957. Za sprostredkovanie nálezu ďakujem Pavlovi Matejovičovi.

„k nemu malo byť zaujaté rozhodné stranické stanovisko“. Byro sa stotožnilo s pochybnosťami Zboru povereníkov a nariadilo riešiť Tatarkov prípad v straníckej skupine ZSS a na Obvodnom výbore KSS Bratislava I. To znamenalo začiatok disciplinárneho konania proti Tatarkovi.⁵² „Zboku“ ho potvrdzuje a komentuje denníkový záznam Františka Hečka z 30. novembra 1957.

Hečko sa koncom roka 1956 presťahoval do Martina. Pre nezhody a názorovú izolovanosť medzi bratislavskými radikálmi k 31. decembru 1956 zo Zväzu dokonca načas vystúpil, oficiálne označil za príčinu svojho rozhodnutia zdravotný stav: „Z Bratislavy prišla pozvánka na schôdzku straníckej skupiny výboru ZSS. A v prílohe opis Tatarkovho článku do Kukučínovho zborníka. Ono – inej pomoci už niet, iba milého a *drahomilovaného súdruha Tatarku* vylúčiť zo strany. Je to totiž nielen buržoázny nacionalista a kozmopolita v jednej osobe, revizionista a oportunist, ale rovno – kontrarevolucionár. (Taký je zo stanoviska strany, ktorá na to isto celkom neprišla, ale čoskoro príde.) Z môjho osobného stanoviska má len malé množstvo charakteru, ale je múdry a šikovný, a preto nie je ešte dobre možné určiť, o akého literárneho (a politického) a spoločenského mamľasa ide. Na to sa príde až potom, keď (a ak) ho vylúčia zo strany. Mne nezavadzia – ale myslím si, že ak bude provokovať aj naďalej takými článkami, ako je jeho Kukučín (ten starý náš klasik mu slúži len na zámienku, aby si mohol povedať on svoje: nadať systému a ľuďom, ktorí ho predstavujú!), tak sa ešte dostane do áreštu.“⁵³

Ukončenie kauzy trvalo vyše dva roky. Stranícka skupina ZSS sa 18. januára 1958 postavila proti Tatarkovmu článku. Autorove názory vyhlásila za protistranícke, nesúce stopy buržoázneho nacionalizmu najmä z hľadiska marxisticko-leninskej tézy o vývine národa a nihilistické nálady v tomto aj v iných článkoch. Podľa informatívnej správy z neskoršieho rokovania 8. marca 1958 Tatarka povedal, „že by v súčasnosti uvedený článok nenapísal, odmietol však podať sebakritiku so slovami, že nechce filozofovať, kým si svoje názory neoverí a nedá do širších súvislostí. Neprijal obvinenia z buržoázneho nacionalizmu“.⁵⁴

Z KSS Tatarku napokon nevyhlásili. Juraj Marušiak uvádza, že musel odísť z funkcie v celoštátnom výbore Predsedníctva ZČSS. Podľa Správy MV KSS v Bratislave zo 4. mája 1959, ktorý mal určiť jeho stranícku zodpovednosť „v Tatarkovom prípade nešlo o *zámerný systém, sledujúci revizionistické snahy*, ale len o *nedostatočné hodnotenie niektorých javov v našom vývoji*“. Vytýkali mu individualistický prístup k problémom a *nesprávne osvojený názor, že posudzuje veci a kritizuje nedostatky ako občan. Tak sa mohlo stať, že nepodstatné javy začal hodnotiť ako podstatné*“.⁵⁵ Kategória občan je v tejto argumentácii podriadená kategórii komunista. Vladimír Mináč ich v prípade spisovateľa chápal ako rovnocenné. V polemickom článku *Kríza kritérií* nesúhlasil s Tatarkovým názorom o potrebe vnútorných dispozícií autora na stvárnenie zvolenej témy. Konštatuje, že pre neho **ako občana** (zvrh. J. P.) niet tém, po ktorých by nevedel a nesmel

⁵² MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prius, 2001, s. 125 – 126.

⁵³ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 452.

⁵⁴ Citované podľa MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladatelství Prius, 2001, s. 125 – 126.

⁵⁵ Tamže, s. 126.

siahnuť.⁵⁶ Neužnával limit formálnych schopností (elitného) spisovateľa, za akého seba i Tatarku pokladal. Zároveň deklaroval slobodu tvorby bez straníckych regulatívov. V nasledujúcich dvoch rokoch mu cenzúra zakáže publikovať satirickú poviedku *Ako ma na recepcii pokúšal diabol* (*Kultúrny život*, č. 34, 26. 9. 1956) a v roku 1957 mu rozhodnutím Byra ÚV KSS neschvália vydanie knižky *Z nedávnych čias*.⁵⁷

Tatarka neskôr vnímal svoje kolízie s mocou ako údery, ktoré ho nemali osobne zlikvidovať: „Snáď ani nebolo dôležité, koho vybrali, dôležité bolo zastrašiť ostatných.“⁵⁸ Rozdiel medzi prvou a druhou polovicou piatej dekády spočíval v menšej ochote vzdávať sa názorov a robiť sebakritiku. Neurobil ju Tatarka, ktorý ešte na IX. zjazde KSS roku 1950 „vypočul so zatajeným dychom“ záverečné slovo súdruha Viliama Širokého. Poučil ho „ako nikto, čo znamená prejsť ohňom sebakritiky“.⁵⁹ Neurobil ju ani Výbor ZSS, ktorý nechcel priznať, že „hlavnou chybou II. zjazdu československých spisovateľov bolo nepochopenie obsahu demokracie a slobody, úlohy robotníckej triedy a komunistickej strany pri výstavbe socializmu“.⁶⁰ Neurobil ju ani bývalý povereník školstva, člen predsedníctva ÚV KSS a predseda SAV Ondrej Pavlík pred vylúčením zo strany.⁶¹ Zo skúsenosti politických procesov vedel, že sebakritika sa automaticky prekláda do priznania viny. Na povestnom aprílovom zasadnutí ÚV KSS roku 1951 o buržoázných nacionalistoch ich odsúdil medzi prvými. Treba dodať, že po XX. zjazde KSSZ, opäť medzi prvými, svoje vystúpenie odvolal.⁶² Z tohto hľadiska patrí Tatarkov mikropribeh s Kukučinom k tým šťastnejším.

Alexander Matuška svoj Doslov ku kukučínovskému zborníku zakončil štylisticky „neučesané“ a zaumne. Veta pôsobí ako kaz. V rámci kontextu zhabaného Tatarkovho článku ju však pokladám za minimalistický kryptoodkaz, urobený pre zasvätených v rámci sadzby poslednej korektúry tesne pred tlačou: „Tento zborník – ako predošlé – zhromažďuje najvýznamnejšie staršie štúdie a články („kritika“) i životopisné črty („spomienky“), dopĺňujúc ich novými, preň napísanými; ani on – ako ani predošlé – sa netvári, že znamená vrchol vo výskume svojho predmetu; písaný na úrovni našich dnešných znalostí (a schopností uplatniť ich), neuzatvára cestu ďalšiemu bádaniu, ale – otvára ju. **Nesprávne si preto počínajú tí, čo sa robia, akoby o tom všetkom nevedeli** (zvyč. J. P.).“⁶³ „Susedská“ zádrapka, adresovaná cenzorom. Isto jej viacerí rozumeli.

⁵⁶ MINÁČ, Vladimír: Kríza kritiky. Poznámky k príspevku Ivana Kupca a Dominika Tatarku. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 49, s. 7.

⁵⁷ TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994, s. 135. Podrobne MATEJOVIČ, Pavel: V. Mináč: *Z nedávnych čias* (Cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 4, s. 265 – 303.

⁵⁸ S rozhovoru s A. J. Liehmom pre *Literárni noviny* v r. 1967. Citované podľa LIEHM, Antonín J.: *Generace*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 154.

⁵⁹ BOMBÍKOVÁ, Petra: Nové formulovanie úlohy spisovateľa a spisovateľskej práce (1946 – 1956). Prípady Dominika Tatarku. In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry, 2001, s. 139.

⁶⁰ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno: nakladateľství Prius, 2001, s. 57.

⁶¹ Tamže, s. 37.

⁶² UHER, Ján: *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 78.

⁶³ MATUŠKA, Alexander: Doslov. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava: Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 319.

Umenie patrí ľudu, triedia ho akademici

V monografiách *Únor a kultura* a *V zajetí moci* rozlišuje Jiří Knapík⁶⁴ jednotlivé etapy kultúrnej politiky tzv. zakladateľského obdobia. Pražský Zjazd národnej kultúry, ktorý sa konal v dňoch 10. – 11. apríla 1948 pokladá za prechodnú fázu, v ktorej sa ešte militantne nevyžadovalo plnenie poučiek socialistického realizmu prezentovaného ako želaná budúcnosť. Ofenzívny „ostrý kurz“ proti reakčným silám a zdôrazňovanie agitačnej a propagačnej funkcie umenia nastolilo až prijatie *Zákona na ochranu republiky* 9. septembra 1948. Jednou zo slepých ciest, týkajúcich sa umenia, bol aj slovenský *Manifest socialistického humanizmu*. Na večere s názvom Umenie v novej spoločnosti v bratislavskej Umeleckej besede 8. apríla 1948 viacerí slovenskí tvorcovia diskutovali o svojich ďalších perspektívach. *Manifest* predniesol Tatarka a podľa Petry Bombíkovej ho „z veľkej časti sformuloval“.⁶⁵ Odznel aj na pražskom zjazde, ale v zborníku dokumentov sa neocitol.⁶⁶ Tatarka v príspevku publikovanom pod jeho menom označil socialistický realizmus skôr za noetickú bázu ako za vlastnú tvárnu metódu. „*Súhlasiac, ba nachádzajúc hlboké uspokojenie v politickej a sociálnej štruktúre našej republiky po februárových udalostiach ako spisovateľ, vedomý si svojej funkcie spisovateľov v spoločnosti, ani na myseľ mi neprichodí obávať sa o svoju tvorivú slobodu, vyhradzujem si však slobodu voliť, skúšať, overovať si metódu svojho literárneho remesla.*“⁶⁷ Neskôr, po viacerých exhortáciách, spojených „s ohňom“ verejnej kritiky a sebakritiky, si asi pripustil iluzórnosť svojej výhrady slobodnej voľby, ktorú v roku 1948 tak sebavedome deklaroval, aj iluzórnosť vlastnej, československej cesty ku komunizmu, ktorá nebude opakovať ruské chyby. Roku 1968 sa vracia k zmiznutiu kľúčovej vety „*vodcu strany a ministerského predsedu Klementa Gottwalda*“ o špecifickej ceste „*z jedného jeho spisu, ktorý sme na školeniach memorovali ako katechizmus*“.⁶⁸ Zásah do textu prvého muža štátu viedol Tatarku k výsmešnému označeniu Gottwalda za prvého cenzurovaného spisovateľa.

Možnosť tzv. špecifickej cesty sa skončila v septembri 1947 na ustanovujúcom zasadnutí komunistických a robotníckych strán Informbyra, ktoré malo vytvoriť pevnú politickú základňu riadenia satelitov Sovietskeho zväzu. Zabrániť mala odchýlkam od sovietskeho modelu. Bukureštianska, tzv. prvá rezolúcia Informbyra z júna 1948 obvinila Juhosláviu zo zrady na komunistickom hnutí a vyzvala „juhoslovanský ľud“, aby zvrhol vedenie štátu na čele s Josipom Brozom Titom. Druhá rezolúcia z novembra 1949 už vychádzala z exkomunikácie Juhoslávie. Odštartovala politický proces s Lászlóm Rajkom v Maďarsku a Trajčom Kostovom v Bulharsku. Podľa Jána Uhra, člena pracovnej skupiny tzv. Kolderovej rehabi-

⁶⁴ KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948 – 1950*. Praha : Nakladatelství Libri, 2004 a KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006.

⁶⁵ BOMBÍKOVÁ, Petra: Nové formulovanie úlohy spisovateľa a spisovateľskej práce (1946 – 1956). Prípád Dominika Tatarku. In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, 2001, s. 136.

⁶⁶ Tamže, s. 137.

⁶⁷ TATARKA, Dominik: Manifest socialistického humanizmu. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 100 – 101.

⁶⁸ TATARKA, Dominik: Figúri – césaropapi raz navždy odchádzajú? (1968). In: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 151.

litačnej komisie (1962 – 1963), Gottwald spočiatku otáľal so začiatkom procesov v Česko-slovensku. Uvedomil si však, že za „titovčinu“ by sa dala pokladať aj tzv. špecifická česko-slovenská cesta, ktorú za vojny, ale aj tesne pred Februárom sám propagoval. Z hľadiska potreby dodatočne skonštruovať „buržoáznonacionalistickú kliku“ podľa určenej schémy do nej dobre zapadli Slováci ako „predstavitelia menšinového národa a z nich zasa predovšetkým tí, čo vzišli z národnooslobodzovacieho protifašistického boja. Podobne ako Tito“.⁶⁹ Preto sa Gottwald, po istom zdráhaní, rozhodol z hľadiska Čiech i seba samého pre „menšie zlo,“ ktoré viacerí slovenskí kandidáti na zaujatie významnejších mocenských postov privítali. Do krajiny povolali sovietskych poradcov Lichačova a Makarova.

„Buržoázny nacionalizmus“ na IX. zjazde KSČ v máji 1950 „odhalil“ Viliam Široký. Obviňovanie z buržoázneho nacionalizmu zasiahlo celú oblasť slovenskej kultúry. Okrem povinnej jazdy odsúdenia príslušníkov DAV-u na základe ďalšej konštrukcie vznikla roku 1951 „literárna skupina“ Dominik Tatarka, Vladimír Mináč, Michal Chorváth, Alexander Matuška.⁷⁰ Články Júliusa Šefránka, vedúceho kultúrno-propagačného oddelenia ÚV KSS a Juraja Špitza, člena kultúrno-propagačného oddelenia ÚV KSS a vedeckého pracovníka Literárnovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (ďalej LVÚ SAVU) sa pokúšali pomocou Stalinových téz odlíšiť buržoázny nacionalizmus od socialistického vlastenectva, kozmopolitizmu od proletárskeho internacionalizmu. Opierali sa o poučku, že buržoázny nacionalizmus je vždy kozmopolitný, že buržoázny nacionalizmus a kozmopolitizmus sú dve strany tej istej mince. Aj Tatarka v článku *Spisovatelia ako kolektív* z roku 1950 postavil pred nich úlohu „uvedomejšie vyrastať zo slovenského prostredia a ľudu.“ Vychádzal z opozície „socialistického vlastenectva proti buržoáznemu kozmopolitizmu na jednej strane a nacionalizmu na strane druhej“.⁷¹ Pridelovanie nálepky buržoázny nacionalista fungovalo v päťdesiatych rokoch ako svojrázna slovenská *Športka*, v ktorej víťaz nebol nikdy istý. Už v nasledujúcom roku vylosovali aj Dominika Tatarku.

Spomenuté referáty však svedčia o jednom z najdôležitejších problémov literárnej histórie päťdesiatych rokov – o postupnom zrode dobového kánonu pokrokových a reakčných spisovateľov. Jeho vznik ako záväznej normy mal byť aplikáciou Leninovho učenia o dvoch kultúrach na domáce pomery. Do košiara „pokrokových“ Šefránek zaradil Kalinčiaka, Kukučína, Timravu, Tajovského a Hviezdoslava.⁷² Literárne rozhľadenejší Špitzer zasa Janka Kráľa, Sládkoviča, Timravu, Kalinčiaka, Hviezdoslava a Jesenského.⁷³ Zhoda nastala v menách Kalinčiak, Timrava, Hviezdoslav. Ten posledný bol už dávnejšie postavený na roveň českého Aloisa Jiráska a od roku 1949 začala ako čítanie pre vzdelávajúce sa masy v Matici slovenskej (MS) vychádzať Hviezdoslava knižnica, paradoxne pomenovaná podľa nášho najväčšieho parnasistu. Najhorší kádrový profil mal Svetozár

⁶⁹ UHER, Ján: *Zo zákulisia rehabilitácii*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 37 – 43.

⁷⁰ ŠEFRÁNEK, Július: *Niektoré ideologické problémy našej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951; ŠPITZER, Juraj: *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951. Oba tituly vyšli v náklade po 5 500 výtlačkov.

⁷¹ TATARKA, Dominik: *Spisovatelia ako kolektív*. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 14, s. 6.

⁷² ŠEFRÁNEK, Július: *Niektoré ideologické problémy našej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951, s. 49.

⁷³ ŠPITZER, Juraj: *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951, s. 78.

Hurban Vajanský, ktorý bol pred rokom 1956 zakazovaným autorom. Ale ani neskôr sa jeho *State o svetovej literatúre*, chystané v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (SVKL) v rokoch 1957 – 1958 nevyhli cenzúrnym zásahom. Boli z nich vyradené štyri články, ktoré podľa STD najmarkantnejšie odzrkadľovali niektoré reakčné názory autora, vyplývajúce z jeho buržoázno-statkárskej názorovej platformy.⁷⁴ Bipolárne hodnotenie tvorby Hviezdoslava a Vajanského v päťdesiatych rokoch podporovali aj názory Františka Votrubu (roku 1950 čestný doktorát filozofie na Univerzite Komenského v Bratislave, roku 1953 akademik SAV). Hviezdoslav preňho predstavoval nespochybniteľnú hodnotu realistickej literatúry a opakovane sa k nemu vracal vo viacerých štúdiách. Okrem toho, v rámci generačnej kultúrnej stratégie presadzovania rovesníkov (Krasko, Tajovský, Jenesský) chápal Vajanského dielo „ako hať, ktorá zrejme nechce prepustiť nové, životodarné prúdy“.⁷⁵ Votrubove myšlienky sa v ďalších súvekých vydaniach jeho prác o literatúre opakovane aktualizovali.⁷⁶ Medzi jeho majstrov patrila aj Martin Kukučín.

Duchovná stavba Panteónu ako ideologicky záväznej reprezentácie domácich velíkánov sa stala jednou z najzásadnejších úloh vedcov po roku 1948. V článku *O vydávaní klasikov* Jozef Felix položil otázku, „kto a čo je klasika“. „Myslíme, že klasika je ten, kto sa dopracoval určitej umeleckej výšky, kto svojimi pokrokovými ideami môže prispievať na budovanie nového života, kto je nositeľom obsiahlejších i drobnejších právd, potrebných pre súčasný život, kto je, slovom, 'exemplaire', ako hovoria Francúzi, čiže kto môže slúžiť ako vzor! Klasika je ten, povedali by sme, kto je svojimi dielami z minulosti nástrojom kultúry prítomnosti.“⁷⁷ Literárny život, osvetová a školská prax päťdesiatych rokov ukázali, že chýbajú prehľadnoscujúce monografie a štúdie o realizme a staršej slovenskej literatúre vôbec. Pred splnenie tejto úlohy bol postavený LVÚ SAVU. Vznikol už roku 1943 a po Februári sa spolu so SAVU pretransformoval do nového organizačného celku, ku ktorému sa pričlenili ďalšie ústavy z prostredia mimo spoločenských vied, čo bolo hlavným cieľom reformy. Krátkodobý prechodný názov inštitúcie Ústav dejín slovenskej literatúry (1952) vyjadroval jej dobovo najaktuálnejšiu úlohu. V rámci reštrukturalizácie SAVU do SAV v roku 1953 pracovisko premenovali na Ústav slovenskej literatúry (ÚSL). Zároveň sa rozhodnutím ÚV KSS v roku 1950 zrušila v Banskej Bystrici založená Vedecská a umelecká rada (VUR, august 1945), ktorej generálnym tajomníkom bol Mikuláš Bakoš. Samosprávny princíp organizácie a autonómne legislatívne postavenie voči orgánom verejnej správy vo veciach vedeckých a umeleckých začalo byť problematické. Vedecké úlohy VUR prešli na SAVU.⁷⁸

⁷⁴ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 64.

⁷⁵ PETRÍK, Vladimír: Votrubova kritická interpretácia slovenskej literatúry zo začiatku 20. storočia. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Zborník z vedeckej konferencie Matice slovenskej, Literárno-vedného ústavu SAV a Slovenskej literárno-vednej spoločnosti v dňoch 1. – 3. októbra 1980. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 148.

⁷⁶ VOTRUBA, František: *Literárne štúdie*, zv. 1 a 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1950. VOTRUBA, František: *Vybrané spisy. O literatúre*, zv. 1 a 2. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

⁷⁷ FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1152.

⁷⁸ SNA, fond Predsedníctvo ÚV KSS, zasadnutia júl – august 1950, 17. zasadnutie ÚV KSS dňa 3. 7. 1950,

V Ústrednom archíve SAV sa nachádza inventár ÚSL, ktorý r. 1998 vypracovala Monika Kolárová. Podľa *Správy o činnosti SAVU od r. 1945 do r. 1952*, v rokoch 1948 – 1950 v ňom vládla kríza: „Ideologické a odborné nedostatky vo vedeckej práci sa prejavili v práci ústavov vôbec. Mnohí vedeckí pracovníci nemali najzákladnejšiu politickú úroveň a vyskytli sa prípady vyslovených záškodníkov nášho ľudovodemokratického zriadenia. Z toho potom vyplývalo, že sa v mnohých ústavoch pracovalo na neaktuálnych problémoch, často panoval objektivizmus, formalizmus (štrukturalizmus), v niektorých ústavoch boli kozmopolitické tendencie a súčasne buržoázny nacionalizmus. Tieto odborné a ideologické nedostatky sa postupne odstraňovali, najmä od r. 1951/52 prebehli v niektorých ústavoch kritiky celkovej pracovnej náplne a neaktuálnosti problematiky jednotlivých pracovníkov, najmä Literárnovedného a Historického ústavu.“⁷⁹ Výsledky priniesla až zmena vedenia v r. 1953, príchod Karola Rosenbauma vo funkcii prednostu a Ivana Kusého ako jeho zástupcu z Literárnohistorického odboru MS. K 1. januáru 1953 sa do Bratislavy presunulo aj vydávanie matičných časopisov (dvadsaťjeden periodík, medzi nimi *Slovenské pohľady*) a kníh, predovšetkým do SVKL, napríklad masovej edície Hviezdoslavova knižnica, vydávanej od r. 1949 z podnetu Klementa Gottwalda. V roku 1953 sa forma hospodárenia vydavateľstva Tatran zmenila z účastinnej spoločnosti na národný podnik. Podľa sovietskeho vzoru sa celostátne zaviedol systém gescií vydavateľstiev, profilovaných na konkrétny typ literatúry.⁸⁰ Z vydavateľského odboru MS v Martine sa stalo vydavateľstvo Osveta, ktoré malo v kompetencii ľudovýchovnú a osvetovú prácu. Spoločenská pozícia MS sa minimalizovala, jej poslanie sa zúžilo na knižkovú a knižnično-informačnú činnosť.⁸¹

Nové vedenie ÚSL „odrezalo štrukturalizmus, formalizmus, kozmopolitizmus, na druhej strane buržoázny nacionalizmus“.⁸² Prebehla reorganizácia a vytvorili sa štyri komisie: pre staršiu slovenskú literatúru, pre novšiu slovenskú literatúru, pre slovanské literatúry a pre bibliografiu. V roku 1952 sa začalo pracovať na jednozväzkových marxisticko-leninských dejinách slovenskej literatúry. Podľa Ivana Kusého rozhodnutie bolo vyvolané požiadavkami „na *prehodnotenie*“ literárneho vývinu, ktoré bezprostredne malo sa uviesť do všetkých učebníc. Výsledkom bol *Náčrt dejín slovenskej literatúry*, v ktorom chýbalo zachytenie literárneho procesu a všetci portretovaní spisovatelia boli veľkí a pokrokoví, kým viacerí „nejasní“ – jednoducho vypadli. V prudkých diskusiách v kolektíve spolupracovní-

kartón 797. Pozri aj BAKOŠ, Vladimír: Manifest humanizmu 1948. (K zápasu slovenských intelektuálov za zachovanie autonómnosti a slobodu tvorby na prahu komunistickej totality.) In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2001, s. 97.

⁷⁹ Ústredný archív SAV, ďalej ÚA SAV, rok 1952 – Činnosť SAVU od r. 1945 do r. 1952, inv. č. 22, BI 26, kartón 3.

⁸⁰ ŠAMAL, Petr: Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi padesátých let (případ Škvorecký). In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, 2011, č. 9, s. 41.

⁸¹ OKTAVEC, František: Ján Marták a matičný proces. http://www.google.sk/url?sa=t&rc=tj&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.snk.sk%2Fswift_data%2Fsource%2FNBU%2FZborniky%2FBZ_2004_2005%2FMartak%2FOktavec_František.doc&ei=i-h6rUZzgDMfGtAbT54DwBg&usq=AFQjCNE4SvBz3i67L5lyu92NliP28s0qLQ&bvm=bv.47244034,d.Yms, s. 1. Citované 2. 6. 2013.

⁸² ÚA SAV, rok 1952 – Činnosť SAVU od r. 1945 do r. 1952, inv. č. 22, BI 26, kartón 3.

kov *Náčrtu* a najmä v Ústave slovenskej literatúry sa usvedčovala nevedeckosť takejto práce. Viacerí boli aj tak za jej vydanie, lebo predsa len v hodnotení znamenala krok dopredu – a tlak zvonka bol silný.⁸³ Podľa svedectva Vladimíra Petríka napísaný text napokon neodovzdali do tlače.⁸⁴ V roku 1954 z neho vyšla iba časť o poézii rokov 1939 – 1944 z pera bývalého prednostu Miloša Tomčíka.⁸⁵ Spolu s učebnicou pre 11. ročník stredných škôl od Jána Gregorca rozhorčila Ivana Kupca natoľko, že do *Pravdy* napísal článok *Proti vulgari-zátorstvu v hodnotení novšej slovenskej literatúry*. Napokon vyšiel pod zmeneným názvom *K slovenskej literatúre rokov 1918 – 1945*.⁸⁶ V tom čase sa o Smrekovi, Krčmérym, Stodolovi a Ondrejovovi buď mlčalo, alebo sa „vyslovovali jednostranné, zatracujúce sudy“. U Gregorca a Tomčíka boli označení za predstaviteľov dekadencie, za buržoázne živly v literatúre. Šéfredaktor Marko si dal na článok vypracovať niekoľko „silných“ odborných posudkov (Ladislav Zajac, Ivan Kusý, Juraj Špitzer), ktoré publikovanie odporučili. Najďalej zašiel Alexander Matuška, ktorý konštatoval, že ak sa hovorí o Smrekovi, Krčmérym, Stodolovi a Ondrejovovi, potom nie je spravodlivé, aby sa mlčalo o Rázusovi a Urbanovi.⁸⁷

Roku 1952 bola založená Komisia pre výskum života a diela Janka Jesenského – v roku 1954 sa mali dôstojnou publikáciou pripomenúť nedožitá osemdesiatiny prvého slovenského národného umelca. Edičný návrh zborníka *Janko Jesenský v kritike a spomienkach* pripravil Michal Chorváth. Vyšiel sice až v roku 1955 – predbehol ho zborník *Hviezdoslav v kritike a spomienkach* z roku 1954, ale založila sa tradícia podujatí, ktoré ústav realizoval v spolupráci s externým autorským prostredím a vydavateľstvom SVKL až do konca päťdesiatych rokov. Zborníky vychádzali v edícii Pamäti a dokumenty, ktorej súčasťou bola aj memoárová literatúra. O prepojení vydavateľstva s ústavom nesvedčia len mená profilujúcich redaktorov knižných radov a edícií Karola Rosenbauma a Ivana Kusého, ale napríklad aj príchod mladých redaktorov Michala Gáfrika a Marianny Minárikovej-Pridavkovej do vedeckej aspirantúry. V SVKL vyšli zborníky *Tajovský v kritike a spomienkach* (1956), *Kukučín v kritike a spomienkach* (1957), *Timrava v kritike a spomienkach* (1958) a *Jégé v kritike a spomienkach* (1959). V tom poslednom sa nesmeli objaviť mená Valentín Beniak a Mikuláš Gacek, nevyšla ani Gacekova spomienka na Jesenského.⁸⁸ M. Pridavková sa v kukučínovskom zborníku kriticky vyjadrila k textologickej úrovni vtedajšieho vydávania Kukučina.⁸⁹ Neskôr sa pätnásť rokov venovala edičnej príprave dvadsaťjedenzväzkovej edície *Diela Martina Kukučina* (1957 – 1973).

⁸³ KUSÝ, Ivan: Úvod. In: ČEPAN, Oskár – KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav – NOGE, Július: *Dejiny slovenskej literatúry III. Literatúra druhej polovice deväťdesiatych storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 6.

⁸⁴ PETRÍK, Vladimír: *Hľadanie minulého času*. Otázky kládol Vladimír Barborík. Bratislava : Slovart, 2009, s. 79 – 80.

⁸⁵ TOMČÍK, Miloš: Slovenská literatúra v rokoch 1939 – 1944. In: *Slovenské pohľady*, roč. 70, 1954, č. 1, s. 52 – 77.

⁸⁶ KUPEC, Ivan: K slovenskej literatúre rokov 1918 – 1945. In: *Pravda*, roč. 31, 27. októbra 1954.

⁸⁷ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 55 – 57.

⁸⁸ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Průs, 2001, s. 67.

⁸⁹ PRÍDAVKOVÁ, Marianna: Vydávanie diela Martina Kukučina. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava : Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 428 – 468.

V päťdesiatych rokoch pracovníci ústavu pripravili mnohé tituly *Hviezdoslavovej knižnice*, vznikla edícia *Korešpondencia a dokumenty*, dôraz sa kládol na vydávanie prameňov staršej slovenskej literatúry. „Za pochodu“ sa vynárali a riešili edično-textologické problémy, vyrastajúce z požiadaviek intenzívnej vydavateľskej praxe. V plánoch ústavu na roky 1954 – 1955 však trvá aj aktuálna ideologická úloha „ukázať na mylný názor buržoáznej literárnej vedy o jednoliatosti staršej literatúry a oddeliť pokrokový prúd od reakčného“. Vo výhľade na rok 1957 stále figuruje antológia Jána Mišianika *Dva prúdy staršej slovenskej literatúry*,⁹⁰ ktorá zrejme odkazuje na túto skutočnosť.⁹¹ Mišianikove štúdie s modifikovaným názvom *Pohľady do staršej slovenskej literatúry* vyšli v zmenenej autorskej intencii až posmrtné (1974).⁹² Nový, „nekonfesijný pohľad“ na staršiu slovenskú literatúru sa uplatnil v prvom zväzku akademických *Dejín staršej slovenskej literatúry* z r. 1958 (spoluautori Jozef Minárik, Milena Michalcová-Cesnaková, Andrej Melicherčík). „*Svetská a umelecká stránka literatúry*“ sa tu objasňuje najmä vo vzťahu k vývinu spoločnosti.⁹³ Periodizácia zápasila s tradičnými názvami konfesijné vymedzených období, vychádzajúcich z pojmov všeobecnej historiografie (napr. reformačná, protireformačná, tolerančná literatúra),⁹⁴ ktoré ideológia žiadala zmeniť. Aj v tomto kontexte treba vnímať dobové úsilie Mikuláša Bakoša o poetologickú periodizáciu slovenskej literatúry.

Na záložke knihy Jána Ďuroviča z roku 1948 sa môžeme dočítať, že „Slovenská celonárodná spisba čaká ešte na svoje spracovanie a výskum, kde bude celé naše duchovné snaženie, práca oboch konfesií národných všetkými rečami (latinou, staroslovenčinou, češtinou i slovenčinou) podávané, spisba duchovná i svetská, obsahujúca modlitebnú knihu tak ako nadrealistickú báseň. Aj k nej nech je jedným potrebným kameňom tento pohľad“.⁹⁵ Toto konštatovanie bolo priveľmi optimistické. Z hľadiska kontinuity literárnohistorického myslenia budú v päťdesiatych rokoch dôležité výbery starších prác: päťzväzková edícia diela Štefana Krčméryho a práce Jaroslava Vlčka.⁹⁶

Ďalším problémom päťdesiatych rokov sa stalo prepojenie zobrazenia skutočnosti s procesom demokratizácie literatúry, ústiace v marxisticko-leninskej estetike do kategórie ľudovosti socialistického realizmu. Genologické členenie na svetské a duchovné žánre zodpovedalo klasifikačným pojmom demokratickej a nedemokratickej kultúry. V záuj-

⁹⁰ ÚA SAV, rok 1957 – Vedecká činnosť, inv. č. 103, BII 2a, kartón 8.

⁹¹ ÚA SAV, rok 1954 – Plány, inv. č. 100, BII 2a, kartón 8. R. 1964 Ján Mišianik zostavil a vydal *Antológiu staršej slovenskej literatúry* (Bratislava : Vydavateľstvo SAV). V r. 1981 vyšiel súbor s rovnakým názvom s Mišianikovým úvodom a poznámkami, ktorý pripravila Eva Tkáčiková (Bratislava : Veda). Za spracovania údajov o jednotlivých vydaniach ďakujem Erike Brtáňovej a Lenke Riškovej.

⁹² MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974. Vedeckým redaktorom bol Stanislav Šmatlák.

⁹³ In : *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, I. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984, s. 442.

⁹⁴ ČAPEK, Jan Blahoslav: *Československá literatura toleranční 1781 – 1861*. Sv. 1 a 2. Praha : ČIN, 1933; ĎUROVIČ, Ján P.: *Evanjeličná literatúra do tolerancie*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1940.

⁹⁵ Ďurovič, Ján P.: *Prehľad literárnych dejín slovenských evanjelikov*. Náboženská knižnica Tranoscia. Lip-tovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1948.

⁹⁶ KRČMÉRY, Štefan: *Výber z diela I – 5*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953 – 1957; VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953; VLČEK, Jaroslav: *Kapitoly zo slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

me presadzovania hodnôt staršej slovenskej literatúry ich museli vyvažovať kapitoly o nespochybniteľne demokratickej ľudovej slovesnosti. Na najútlejšom prvom zväzku *Dejín* pracoval autorský kolektív tri roky a najviac ho zasiahli ideologické deformácie.

V súvislosti s koncipovaním *Dejín* a prípravou edícií sa ustanovila Textologická komisia. Umožňovala spoluprácu s externistami z prostredia mimo ústavu. Jej úlohou bolo jednak zostaviť súpis pramenných materiálov, jednak pripraviť akademicko-kritické vydania klasikov. Už roku 1950 vypracovala zásady vydávania klasikov, proti ktorým protestoval Jozef Felix.⁹⁷ O polemickej podobe zrodu vedeckej textológie na Slovensku a o nejednotnosti názorov na apretačné zásahy editorov svedčí odpoveď Karola Rosenbauma.⁹⁸ Všeobecne možno povedať, že nevôľu vyvolávali svojvoľné zásahy Jaroslava Vlčka,⁹⁹ nedbanlivosť pri matičnom vydávaní klasikov (Kukučín, Vajanský), nedostatok textologickej akribie Stanislava Mečiara (Sládkovič),¹⁰⁰ nivelizácia autorských zvláštností pod tlakom ortodoxne chápaného martinského jazykového úzu po prvej svetovej vojne, problémom bola aj citlivá voľba východiskového vydavateľského textu.¹⁰¹

Editori sa však často stretávali so zásahmi kvôli proskribovaným menám, ako to bolo napríklad v spomenutom zborníku *Jégé v kritike a spomienkach*. Jedným z pokusov ustáť cenzúrne zásahy mala byť diskusia, ktorá sa konala dňa 28. februára 1957 vo Vedeckej rade ÚSL. Zdôraznila základnú povinnosť textológie, ktorou je poskytnúť bádateľom spoľahlivý heuristický materiál pre ďalší výskum. Zúčastnili sa na nej Andrej Mráz, Milan Pišút, Mikuláš Bakoš, Karol Rosenbaum, Ivan Kusý, Stanislav Šmatlák, Miloš Tomčík, Jozef Felix a ako hostia Jozef Ambruš a Viktor Kochol. Vedecká rada dospela k záveru, že sa „má vydávať čo najvernejšie. Pripúšťa sa iba úprava grafiky, a to tak, aby táto úprava v ničom nenarúšala jazykovú štruktúru originálu“.¹⁰² V tomto duchu bol formulovaný aj list nového riaditeľa Ivana Kusého (poverený od augusta 1956) námestníkovi povereníka školstva a kultúry Pavlovi Dubovskému, nechvalne známemu z dlhoročného dogmatického pôsobenia vo filme. V liste z 28. januára 1958 sa Kusý, ako bolo vtedy zvykom voči nadriadeným straníckym autoritám, dovoľáva diskusného príspevku Dubovského zo zasadnutia ÚV KSS, referátu Karola Bacilka a záverečnej *Rezolúcie*. V súvislosti s vydávaním klasiky upozorňuje, že v *Pravde* bol uverejnený príspevok s. Riečana, ktorý sa tiež vyslovoval k tejto téme. Kusý uzatvára: „To, že v tak krátkom čase vyslovilo sa verejne niekoľko predstaviteľov nášho politického života o problémoch klasického dedičstva u nás, tiež poukazuje na naliehavú potrebu riešenia týchto, často ožehavých otázok.“¹⁰³ Navrhuje zvolať poradu straníckych a štátnych orgánov, pracovníkov

⁹⁷ FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1151.

⁹⁸ ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.

⁹⁹ AMBRUŠ, Jozef: Vlček – editor slovenskej literatúry. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Zborník z vedeckej konferencie Matice slovenskej, Literárnovedného ústavu SAV a Slovenskej literárnovednej spoločnosti v dňoch 1. – 3. októbra 1980 v Bojniciach. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 95 – 100.

¹⁰⁰ FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1134 – 1135.

¹⁰¹ ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 275.

¹⁰² ÚA SAV, rok 1957 – Vedecká činnosť, inv. č. 103, BII 2a, kartón 8.

¹⁰³ ÚA SAV, rok 1958 – Spolupráca s domácimi inštitúciami, inv. č. 328, BII 5c, kartón 28.

vydavateľstiev a predstaviteľov výskumu. „Z týchto dôvodov obraciam sa na Teba, súdruh Dubovský, ako na člena ÚV KSS a kompetentného predstaviteľa našej štátnej správy pre oblasť vydávania klasiky so žiadosťou o zvolanie porady, ktorej charakter by mohol byť rozličný. Mohli by sme sa zísť či už vo forme konzultácií, či na schôdzke komunistov zo zainteresovaných úsekov, či už (a to myslím by malo byť vyústenie) na širšej porade zainteresovaných pracovníkov, ktorú by zvolalo Povereníctvo kultúry ako kompetentný štátny orgán. Pracovníci Ústavu slovenskej literatúry sú ochotní pripraviť pre takúto schôdzku potrebný referát.“¹⁰⁴ Pripojené dobové *Práci čest!*

Čas dozrieval – malo sa blýskať na lepšie časy, ale tma stála.

(Dokončenie v budúcom čísle.)

Prof. PhDr. Jelena Paštéková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: jelena.pastekova@gmail.com

¹⁰⁴ Tamže.